

A POZSONYI EVANGÉLIKUS LELKÉSZEK KÖNYVTÁRAI AZ 1670-ES ÉVEKBEN.

A magyar könyvtörténetben a protestáns lelkészek könyvtárai közül GULYÁS PÁL áttekintése szerint¹ WEBER BÁLINT modori, DEMÉTEI ANDRÁS eperjesi és BOD PÉTER magyarigeni lelkészek könyvtárai a legismertebbek.

WEBER BÁLINTÉ 1608-ban 50 darab teológiai munkából áll, DEMÉTEI ANDRÁSÉ 70 mű 83 kötetben s 74 tallér, 50 forint és 86 dénár az értéke, BOD PÉTERÉ 1770-ben 888 művet tartalmaz — köztük 58 kéziratot — s 1151 magyar forint és 63 dénár értékben bocsátják áruba.

A szóbanforgó két évszázadban voltak azonban más könyvgyűjtő lelkészek is, akiknek a könyvtára legalább úgy megérdemli a megemlítést és a köztudatban maradást, mint ezé a háromé. Főként ha olyan is akad köztük, amely nagyobb is s története is van.

Már pedig akad. Mégpedig nem egy. Sőt különös kutatás nélkül is akad.

Gondoljunk csak BAHIL MÁTYÁS eperjesi evangélikus lelkész könyvtárára, amely 1746-ban került a törvény kezére lefoglaltatván, cenzúra alá jutván és szétszóródván, amely azonban cenzurajegyzéke alapján az utolsó darabig rekonstruálható s BOD PÉTER könyvtára párjával kínálkozik.²

Vagy emlékezzünk a pozsonyi evangélikus lelkészek 1672-ben lefoglalt könyvtárait, amelyekről pontatlanabbak a tudósításaink, ezek könyvtömege azonban messzé felülmúlja minden más e korból ismert lelkészi könyvtár anyagát.

¹ GULYÁS PÁL: *A könyv sorsa Magyarországon*. MKSze. 1923. 88—89. l.

² BAHIL MÁTYÁS lefoglalt iratai lefoglalt könyveinek a jegyzékével és cenzurájukkal megvannak az Országos Levéltárban.

A pozsonyi lelkészek lefoglalt könyvtárait a magyar könyvtörténet egy egykorú forrásból és két újabbkori megemlékezésből ismerheti.

Az egykorú forrás a „*Pressburger Kirchen und Schul-Verlust*“ című 1673-ban megjelent mű, amely ezeket írja:

„Anno 1673. soll Herr Graf KOLLONITSCH die teutsche Luthrische Kirch samt den FISCHERISCH-, NADASTISCH- und KÄRNERISCHEN Häusern denen Herrn Patribus Jesuitis zu einem neuen Jahr geschencket haben: darauff aus dem Luther. Pfarrhoff die Bücher der vorhin gewesenenen drey Pressburger Pfarrer TITII, REISERS und SUTORII auf 13 Wagen geladen un(d) in das Gymnasium daselbst sollen geführt worden sein.“

Ez a 13 szekérre menő könyvelkobzás itthon FALUDI FERENC nevéhez kapcsolódott s következő formában került az irodalomtörténeti legendák közé:

„FALUDI FERENC, a költő pozsonyi könyvtárossága alatt történt, hogy 1772-ben a pozsonyi evangélikusoktól elvették a templomot és iskolát, könyvtárukat pedig a jezsuiták kapták. A jezsuiták följegyzése szerint majdnem 10.000 kötettel szaporodott ekkor könyvtáruk, de ezek közül körülbelül 2000 darabot — mint eretnek és veszedelmes könyvet — elégettek vagy másként pusztítottak el. A kiválasztás munkáját valószínűleg FALUDI végezte.“³

A 13 szekér könyv itt már megfoghatóbb alakot ölt, az itt felbukkanó tízezres szám pedig megérdemli a könyvtörténet teljes érdeklődését.

Az 1772-es évszámban ellenben súlyos hiba rejlik, mert a pozsonyi könyvtárakat nem 1772-ben, hanem kereken száz évvel előbb: 1672-ben foglalták le, amikor FALUDI FERENC a világon sem volt.

A tudósítás tehát meglehetősen aggályos s csak abban az esetben lehetne tartható, ha feltehetnők, hogy a pozsonyi jezsuiták kerek száz éven át nem nyúltak az evangélikus lelkészek nekik juttatott könyvtáraihoz, hanem FALUDI FERENC-re vártak, hogy ezt a nagy könyvanyagot feldolgozza.

³ Irodalomtört. Közl. 20. köt. 410. l. — Sárospataki Ref. Lapok, 1913. 48. l.

Így aztán örömmel kell KUMLIK EMIL tudósítását fogadnunk, aki százéves tévedés és FALUDI FERENCnek az ügybe való belekeverése nélkül azt írja⁴ a pozsonyi jezsuita könyvtárnak erről a különös szerzeményéről, hogy

„a legbőségesebb gyarapodás — vagyis 7500 kötet és 2000 másodpéldány — a pozsonyi evangélikus iskola és PERINGER nevű rektor könyvkészletének (az) elkobzása révén jutott a kollegiumnak. Javarészt — protestáns tartalma miatt — a páterek megsemmisítették ugyan, azonban még így is sok értékes és hasznos könyv maradt meg ebből az erőszakos szerzeményből, amelynek számos értékes darabja utóbb Budapestre, az egyetemi könyvtárba jutott. Ezeket a könyveket 1783-ban KOVACHICH MÁRTON válogatta ki az egyetem részére.“

KUMLIK EMIL szerint tehát ez a könyvtömeg PERINGER (recte: PIHRINGER) KERESZTÉLY pozsonyi rektoré lett volna s valamilyen formában a pozsonyi evangélikus egyház iskolájával is kapcsolatban állhatott.

Ezekből az egymásnak sokban ellentmondó s részben pontatlan tudósításokból egy dolog feltétlen bizonyos. S ez az, hogy a szóbanforgó könyvtömeg a XVII. század második felében páriát ritkító nagyságú s azért azt is megérdemli, hogy ki-nyomoztassék az eredete, a tulajdonosai, a régi állaga és részeinek mai holléte is.

Az itt felmerülő feladat első nagyobb felének a megoldását rendkívül megkönnyíti, hogy az elkobzásnak több dokumentuma és irodalmi emléke is maradt.

Az anyagból mindenekelőtt az derül ki, hogy a könyvanyag állítólag a pozsonyi evangélikusok és a lelkészeik ellen a kirendelt bíróság által Nagyszombatban hozott fej- és jószágvesztésre szóló ítélet alapján maradt Pozsonyban.⁵

A nagyszombati ítéletet ugyan nem hajtották végre a fejvesztést illetőleg, hanem alku tárgyává tették s az alku során „önkéntes távozásra“ bírták a lelkészeket. Az alku tárgyává tett ítélet másik része, a vagyonelkobzás kimondása sem maradt

⁴ KUMLIK EMIL: Elveszett kincsek. Magyar Bibliofil Szemle, 1925, 128. l.

⁵ Egy kiadványa „GEORGIUS SZELEPCHÉN Archiepiscopus Strigoniensis“ aláírással az Országos Levéltárban Neo-Reg. Processus, 202. sz. a. található.

érvényben, amit az bizonyít, hogy a lelkészek eladhatták vagy magukkal vihették ingóságait. A könyveik dolgában azonban az a különös helyzet alakul ki, hogy csak 12—12 könyvüket vihették magukkal, a többit KOLLONICS LIPÓT, az ítéletet végrehajtató kamarai elnök lefoglaltatja és elveteti tőlük.

Erre a különleges intézkedésre azonban sem az ítélet nem adott jogot, sem királyi parancs nem követelte. A lelkészekkel való „megegyezés“ során még kevésbé esett szó róla.

Ily körülmények közt érthető, hogy a pozsonyi lelkészek azonnal visszakövetelték könyveiket, mielőtt külföldön megállapodtak. Kérvényeikkel egyenest az uralkodóhoz fordultak, aki a pozsonyi kamarától kért felvilágosításokat. Így maradtak meg a könyvtáraikra vonatkozó okmányok és iratok a pozsonyi kamara iratai között.⁶

Legsúlyosabb veszteség REISER ANTALT érte. REISERTŐL ugyanis elvették azt a családi könyvtárat, amelynek a gyűjtését a nagyapja kezdte, SCHMIDT DÁNIEL, pozsonyi lelkész és esperes, a nagybátyja folytatta s amelynek a teológiai része felerészben örökségként, részben pedig másik felének a megvásárlása útján jutott a birtokába.

SCHMIDT DÁNIEL 1669. február 27-én kelt végrendeletében MEZGER MÁRTON KRISTÓF orvosra, ANNA KRISZTINA nevű lánya férjére hagyta a természettudományi könyveit — „sonderlich aber Atlantem Majorem“ —, a többieket pedig REISER ANTALnak ajánlotta fel azzal a kikötéssel, hogy anyját és testvéreit 1000 birodalmi tallérral, illetve 1500 magyar forinttal elégítse ki a jog szerint őket is illető rész fejében. REISER ANTAL viszont JÁNOS GYÖRGY nevű fivérével kötött olyan megállapodást, hogy ha fia nem lesz, a könyvtár teljes egészében JÁNOS GYÖRGY tanult fiára szálljon, aki ezért megint REISER ANTAL családját elégítse ki 1000 birodalmi tallérral, illetve 1500 magyar forinttal.

Az okiratokkal igazolt megállapodások azt mutatják, hogy SCHMIDT DÁNIEL REISER ANTAL kezére jutott könyvei „testvérek közt“ kétezer birodalmi tallért, illetve 3000 magyar forintot értek, vagyis majdnem háromszorannyit, mint amennyiért száz évvel később a BOD-könyvtárt áruba bocsátották. Feltűnő

⁶ Országos Levéltár. Kamarai iratok. Cam. Pos. Ben. Res. 1673. márc. 30. — 1673. máj. 30. — 1673. dec. 12.

a SCHMIDT—REISER-könyvtárnak a családon belül való értékelése és hagyományozása is.

Már a harmadik kézre való hagyományozás során a család nőtagjai egyszer sem részesednek belőle, hanem mindig csak a család tanult tagjai kapják. REISER JÁNOS GYÖRGY épp ennek a különleges megállapodásnak az alapján jelent be igényt fiai nevében REISER ANTAL lefoglalt könyvtárára.

A két testvér külön-külön beadott kérvényét az uralkodó az udvari kamara útján küldte le nyilatkozattétel végett a pozsonyi kamarának, amely — nem válaszolt a felhívásra.

TITIVS DÁVID 1672 végén folyamodik LIPÓT császárhoz, hogy — nach dero angebohrnen, Weltdbekanntden, ja für Gott und Menschen berühmtte Clemenz unndt mildigkeite — adassa vissza Pozsonyban lepecsételt és lefoglalt könyvtárát, közelebbit azonban nem ír a nagyságáról. Ezt a kérvényt az uralkodó 1672. december 12-én küldi le a pozsonyi kamarához, ahol éppúgy megreked, mint a REISER-testvérek kérvényei.

SUTORIVS BÁLINT, a harmadik lelkész könyveiről a források külön nem emlékeznek meg.

REISER egy darabig várt. Mikor azonban meghallotta, hogy a Pozsonyban tartott könyvek a jezsuita kollégiumba kerültek, irodalmi térre terelte az ügyet.

Először „*Sincerum colloquium Treuliebii et Freymundi de reformatione Posoniensi in Hungaria*“ című 1673-ban névtelenül megjelent iratában panaszkolta fel s felemlítette, hogy a frankfurti őszi vásár után a „*Diarium Europaeum*“ már foglalkozott is a pozsonyi evangélikus lelkészek könyvei elvételével, egy gróf, a pozsonyi lelkészek egy híve pedig pénzt is ajánlott fel a könyvekért. „Gedachte Gräffliche Person müsten sich mit einer schimpfflichen Antwort abweisen lassen“ — az uralkodó ellenben választ sem kapott a könyvek holléte iránt való kérdésére.

Egy év mulva „*Die heutige Moral-Theologi(e). Samt einer Nagel-neuen Zugabe*“ című 1674 márciusában írt s szintén névtelenül megjelent munkájában EHRENHOLD és FREUDENREICH nevű alakjaival tárgyalatja a pozsonyi evangélikus papok könyvtára kérdését.

FREUDENREICH azt fejtegeti, hogy a pozsonyi papok az ország fővárosában nem prédikálhattak postillákból, mint a falusi papok, mert napról-napra az ország mágnásai előtt kellett

beszélniök s ehhez könyvekre volt szükségük. Ugyanezek a könyvek azonban tovább is kellenek nekik, azért nem nyughatnak egykönnyen könyveik elvesztésébe. Azután bejelenti, hogy az egyik pozsonyi lelkész latin nyelven könyvet is ír „*De rapina bibliothecae*“, illetve németül „*Der Ohncatholische Bücherdieb*“ cím alatt s ebben terjeszti sérelmét az egész világ tudósai elé. Azután arra tér át, hogy pótolhatatlan veszteség mégsem érte a pozsonyi lelkészeket, mert a könyveikkel együtt nem vették el a tudományukat is, könyveket pedig mindenütt találhatnak barátaik révén — „weil die Bücher unter »bona amicorum communia« gehören“.

De a sérelmük mindenkép súlyos, ha egy vagy más úton segíthetnek is magukon. Mégpedig főként azért, mert egy evangélikus lelkész nem veheti úgy nyakába a világot, mint egy katolikus szerzetes, aki minden kolostorban terített asztalra, ágyra, könyvtárra, oltárra talál magának s nem hanyagolható el az ügy azért sem, mert a könyvek elvétele erkölcsi szempontból sem áll minden kételyen felül, hanem csak az egyre jobban kibontakozó és diadalútjára készülő morálteológia diadala! Azért fejtegetéseit azzal a kívánsággal zárja le, hogy ha a „*Tractat de theologia morali Jesuitarum contra bonos Christianos mores in genere et specie*“ című könyv új kiadást ér, vegyék bele a pozsonyi evangélikus lelkészek könyveinek az elvételéről szóló történetet is arra szolgáló vadonatúj bizonyítékul, hogy az új morálteológia hogy forgatja ki igazi értelméből a hetedik parancsolatot is.

REISER egymást követő megnyilatkozásai — melyek közül a „*De rapina bibliothecae*“, illetve a „*Der ohncatholische Bücherdieb*“ megjelenését eddig nem sikerült megállapítanom — az európai közvélemény ily kérdések iránt érdeklődő részén kívül bizonyos mértékig a könyveket ténylegesen birtokló pozsonyi jezsuitákat szintén nyugtalanították s súlyt helyeztek arra, hogy a könyveket az uralkodó is nekik adja.

A „*Historia prima hujus domus (Posoniensis) ad S. Salvatorem Societatis Jesu*“ feljegyzései szerint⁷ a pozsonyi evangélikus templomokat és iskolát SZELEPCSÉNYI GYÖRGY prímás közbenjárására LIPÓT császár „bizonyos okokból“ ekkor még

⁷ Budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratára, Ab. 98. 24. 1.

végleg nem adhatta a jezsuitáknak, 1673. január 1-én azonban tényleg mind kiszolgáltatta nekik KOLLONICS LIPÓT gróf kamarai elnök útján. A „*Historia domus*” ugyan egész határozottan azt írja, hogy a telkeket, templomokat, házakat, könyvtárakat — „tam scholarum, tam praedicatorum” — és a szőlőket „perpetua et irrevocabili donatione nomine suae majestatis transcripsit, tradidit, atque donavit”, akkor azonban ez a szóhalmaz csak szónoki frázis volt, mert az adományozásról sem okirat nem készült, sem a királyi könyvbe be nem vezették s az igazi adománylevelet csakugyan később kapták meg, ebben azonban a könyvtárakról külön egy szó sem esik.⁸

A pozsonyi *Historia domus* ezen a ponton tehát ünnepélyesebben fejezi ki magát, mint amennyi jogilag és formailag csakugyan történt. Ezzel szemben viszont abban a tekintetben egészen megbízható, ahogy leírja a könyvtárak átvételét s egy pár szóval ismerteti az „állagukat” is.

Elbeszélése szerint az új tulajdonosok hamarosan teljesen birtokukba vették a nekik juttatott könyveket.

Mégpedig az iskolában levőket s a tanárokéit mindjárt másnap. — „Die sequenti, quae fuit 2. Januarii (1673) ad scholarum cubicula claves omnes sunt contignatae, datumque est initium ternae in scholis evacuandae, ordinandaeque bibliothecae, quarum duae communes erant paedagogis, eorumque scholaribus, tertia ad PERINGER scholae rectorem ac praedicatorum spectabat.”⁹

Ebből az anyagból mindössze egy könyvről tudunk többet. Mégpedig épp a *Historia domus* kötetéről, amely mint üres lapokat tartalmazó s alighanem matriculának szánt foliáns került elő a rektor könyvei közül. A jezsuiták ezt az üres lapokból álló könyvet háztörténetük feljegyzésére tették félre s csakugyan évtizedeken át ebbe írták fel rendjük eseményeit. Előbb azonban a következő verset jegyezték első lapjára:

⁸ Országos Levéltár, Kir. könyvek, 16. köt. 252—253. l. I. LIPÓT 1677. március 30-án kelt adománylevele a templomot, iskolát, házakat, szőlőket a „*Historia domus*” súlyos kijelentései dacára úgy adományozza el, hogy az adományozásig a kir. fiscus tulajdonai voltak.

⁹ Budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratára, Ab. 98. 25. l.

*Ad scholae rectorem Lutheranium
in cujus cubiculo hic liber inventus est.*

Hoc tu tentabas libro, miserande Luthere,
Scribere perpetuum posteritatis opus.
Incidit calamum Numen, dextramque repressit
Et iussit fidei scribere dogma suae.
Ergo novo calamo coelo dictante paremus
Scribere, quae fecit dextera magna Dei.

A lelkészek könyveihez jóval később nyúltak. Ezeket ugyanis csak január 17-én vették birtokukba, de nem a gimnáziumba vitették, hanem a NÁDASDY-házban helyezték el. — „*Divisi sunt hi libri — írja a Historia domus — in classes duas et duobus supra sacristiam cubiculis distincti.*

In supremo haeretici sunt et scandalosi, qui numerum 3500 excedunt.

In inferiore catholici sunt, vel saltem tales, qui non manifeste ecclesiam insectantur et hi numerum miliorum quatuor (4000) superant, praecisis illis, quos velut haereticos in duplo circiter miliorum duorum (2000) vel ignis absumpsit vel in frusta discissos, in usus varios distraximus.“¹⁰

Az ekkor jezsuita kézre került hat lelkészi és tanári könyvtárból származó könyvanyag ilyenformán a pozsonyi jezsuita *Historia domus* tanúsága szerint jóval tízezer darabon felülre tehető. S ha egy részét a jezsuiták meg is semmisítették, 7—8000 darab könyvvel mégis alapjául szolgált könyvtárunk később sokszor megcsodált gazdagságának. A kiválasztás azonban hamarosan az átvétel után történt, tehát a kerek száz évvel később élt és könyvtároskodott FALUDI FERENCet semmikép nem terheli.

A pozsonyi evang. könyvtárak jezsuita kézre kerülése annyiból is nevezetes, hogy néhány év múlva precedensnek tekintik. A pozsonyi kamara 1677. február 1-én Besztercebányára küldött utasításában hivatkozik is rá s ott is a jezsuitáknak adatja a kiűzött evangélikus lelkészek ott tartott könyveit.¹¹

¹⁰ Budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratára, Ab. 98. 26—27 l.

¹¹ Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára, 2220/Fol. lat. CORNIDES-gyűjtemény, 4. köt. 178. l. — Ellenben Sárospatakon PALCSICS JÁNOS jezsuita rendfőnök 1686-ban azon a tárgyi alapon vett el 74 könyvet a ref.

Így került a SCHMIDT—REISER-féle kétségtelenül igen jelentős könyvtár a többi lelkészek és tanárok könyveivel együtt a pozsonyi jezsuiták birtokába s így vált ez az eset a magyar könyv- és cenzura-történet egyik nevezetes eseményévé.

SZIMONIDESZ LAJOS.

---

kollégium könyvtárából, hogy a könyvtár a kollégium tartozéka, tehát a kollégiummal jár a könyvtár is. — Sárospataki Ref. Lapok, 1907. 499—500 l.